

Діптан І. І.*,
кандидат історичних наук, доцент,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
Полтава, Україна. kafedra_pdpu@ukr.net

ІВАН ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ ПРО ДРАГОМАНІВСЬКУ КОНЦЕПЦІЮ УКРАЇНСЬКО-ЄВРЕЙСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ

Анотація. Розглянуто розроблену М. Драгомановим перспективу українсько-єврейського примирення та співпраці крізь призму сприйняття цієї перспективи І. П. Лисяком-Рудницьким. Джерелознавчим підґрунтям доробку є як основоположні історико-політологічні праці І. П. Лисяка-Рудницького — вченого-енциклопедиста ХХ ст., так і студії безпосередньо М. Драгоманова — мислителя другої половини ХІХ ст., спрямовані на осмислення деяких основоположних проблем українсько-єврейського взаємопорозуміння і соціально-політичної взаємодії.

Ключові слова: нація, космополітизм, асиміляція, федералізація, державність, українсько-єврейські взаємовідносини.

Аннотация. Рассматривается разработанная М. Драгомановым перспектива украинско-еврейского примирения и сотрудничества сквозь призму восприятия этой перспективы И. П. Лысяком-Рудницким. Историковедческой основой статьи являются основоположные историко-политические работы как И. П. Лысяка-Рудницкого — ученого-энциклопедиста ХХ ст., так и исследования непосредственно М. Драгоманова — мыслителя второй половины ХІХ ст., направленные на осмысление некоторых основоположных проблем украинско-еврейского взаимопонимания и социально-политического взаимодействия.

Ключевые слова: нация, космополитизм, ассимиляция, федерализация, государственность, украинско-еврейские взаимоотношения.

Abstract. Prospect of the Ukrainian-Jewish mutual reconciliation and cooperation done by M Dragomanov through the prism of understanding of the noted prospect by I. Lysiak-Rudnytskyi is analyzed. Source study background of the article is dealt with basic historical and political works of I. Lysiak-Rudnytskyi as researcher and person of encyclopedia knowledge of the ХХ century as well as with research works of M Dragomanov as an outstanding thinker of the second part of the ХІХ century, oriented at comprehension of some fundamental problems of Ukrainian-Jewish mutual understanding and social and political interaction. Originality of Dragomanov's approach to the problems of Ukrainian-Jewish mutual reconciliation with due regard to the works of Lysiak-Rudnytskyi is of some basic positions aimed at equal civil laws for Jews and other national groups in Ukraine; state ensuring of autonomous corporate national organization for educational and cultural development; liquidation of any forced «ukrainization» of Jews or other ethnic minorities. Among positions of Dragomanov's philosophy is also an idea of federalism as a head stone for future development of Ukraine within Russian Empire and Eastern Europe on the whole.

Keywords: nation, cosmopolitanism, federalization, statehood, Ukrainian-Jewish mutual relations.

«...як ми маємо ставитися до помилок і трагедій минулого? Очевидно, того, що сталося, не повернеш назад. Однак його можна подолати і очистити [...]. Об'єктивні історичні дослідження... можуть викликати очищувальний ефект у свідомості відповідних спільнот [...]. Історик не адвокат, і його завдання не в тому, щоб малювати лілейно-білою фарбою свою сторону, покладаючи на іншу всі звинувачення. Історикам ще багато треба зробити на ниві українсько-єврейських взаємин» [1, с. 137].

І. Лисяк-Рудницький

Постановка проблеми. В історії національної суспільно-політичної, правової думки, що перебувала у рідніщі європейських ідеологічних і філософських концепцій

* Diptan I.I., Ph. D in History, Associate professor, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Poltava, Ukraine. kafedra_pdpu@ukr.net

IVAN LYSIAK-RUDNYTSKYI ABOUT DRAGOMANOV CONCEPTION OF UKRAINIAN-JEWISH UNDERSTANDING/

пцій другої половини XIX ст., та суголосної їй діяльності маємо вражаюче обнадійливий приклад інтелектуала, який незмінно керувався незвично високим етичним імперативом. Ім'я цієї людини — Михайло Петрович Драгоманов, наукова спадщина якого набуває на сьогодні особливого значення у вимірі національно-державної політики незалежної України. Надзвичайно плідним при цьому підходом щодо сприйняття сутності суспільно-політичних думок М. Драгоманова є не тільки безпосереднє звернення до робіт дослідника, а й оцінка його теоретичного доробку іншими визначними вченими, і зокрема представником української історико-політичної науки, що волею долі жив і працював на чужині, Іваном Павловичем Лисяком-Рудницьким (27.10.1919 — 25.04.1984).

Такий вибір не є випадковим. Ідеться не лише про наближеність наукових інтересів двох діячів, і зокрема з погляду на таку гостру для міжнаціональних відносин України протягом XIX—XX ст. проблеми, як українсько-єврейське порозуміння, а й специфіки наукового аналізу робіт М. Драгоманова І. П. Лисяком-Рудницьким, якому, за характеристикою О. Прицака, були притаманні «добрий філософський вишкіл..., гострота й далечінь перспективи, інтелектуальна чесність і громадська відвага...» [2, XVI], прочитання української минувшини в контексті європейської історії з урахуванням методологічного арсеналу західної історичної науки. На додаток — об'єктивність засадничих положень історіософії І. Лисяка-Рудницького, що «на відміну від переважної більшості вчених української діаспори... був «політично нейтральним», а свої світоглядні погляди визначав як ліберальні [3, с. 164]. Це зумовили вагомість історичних есеїв І. Лисяка-Рудницького, доцільність осмислення тих позицій, що стосуються аналізу політичних ідей його великого попередника — М. Драгоманова.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Попри певну кількість наукових розвідок щодо політичної спадщини М. Драгоманова [4—7], а також доробку щодо творчості І. Лисяка-Рудницького [8—13] наукове осмислення творчості вчених потребує свого продовження як з урахуванням узагальнення матеріалу, так і його конкретизації, зокрема, у вимірі проблем українсько-єврейського порозуміння. У колі дослідження — оригінальні твори, зокрема, І. Лисяка-Рудницького, поява яких в Україні в 1990-ті рр. [14; 15] дала змогу окреслення достовірних підходів щодо розуміння автором єврейського питання в Україні.

Мета статті — розкрити драгомановську перспективу українсько-єврейського порозуміння в баченні І. Лисяка-Рудницького, показати підходи науковців до соціально-політичної взаємодії українства і єврейської меншини як шляху розв'язання національного питання в Україні.

Основні результати дослідження. Слід визнати, що наукові роздуми І. Лисяка-Рудницького щодо проблем українсько-єврейського порозуміння мають комплексний характер, орієнтовані на осмислення проблем українсько-єврейського порозуміння з урахуванням конкретно-історичних умов розвитку Східної Європи. Дослідник зазначає, що стосовно єврейства «...політика провідних європейських націй... зосереджувалася на емансипації й асиміляції. Панівна тоді філософія лібералізму вимагала скасувати правові обмеження, накладені на євреїв за старого режиму; у відповідь від євреїв потайки сподівалися, що вони інтегруються в національну спільноту корінних націй...» [15, с. 115]. Справді, дана програма дала задовільні результати в західноєвропейських країнах, але зіткнулася зі значними труднощами у Східній Європі, де єврейське населення було набагато чисельнішим, аніж на Заході. «...Великі й компактні єврейські меншості не були спроможні прийняти en masse звичаї та спосіб життя корінних націй [...]; асимілювалася лише частина єврейського населення. Єврейська спільнота зазнала

внутрішнього поділу» [15, с. 116]. До того ж урядовці наштовхнулися на економічно вмотивований антисемітизм місцевої буржуазії.

Специфіка української ситуації XIX ст. знівельовувала будь-які асиміляційні заходи. «Україна, — пояснює І. Лисяк-Рудницький, — не мала навіть зародків національної буржуазії, [...] євреї не мали з ким асимілюватися. Існувало лише велетенське море селянства та невеликі групи інтелігенції, які були активними членами й речниками національного руху. Євреї з містечка чи села жив у тісному симбіозі з українським селянином, але про перетворення його самого на селянина не йшлося. Будь-яка можлива асиміляція була б на користь російському або зрусифікованому (у західних частинах України — польському чи сполонізованому) міському населенню» [15, с. 116]. Звісно, українські патріоти не сприймали подібної «асиміляції».

Відтак, перед керманічами українського руху постало завдання: «...сформулювати такий підхід до єврейського питання, який... не мав бути асиміляційним» [15, с. 116]. І. Лисяк-Рудницький переконаний, що саме таку, сміливу й оригінальну програму, розробив М. Драгоманов.

Історик вважає першою заявою вченого з означеної проблеми статтю (російською мовою) «Євреї і поляки в Південно-Західному краї» (1875 рік), що була своєрідною рефлексією на 7-й том праць етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського у Київську, Подільську та Волинську губернії. М. Драгоманов не тільки проаналізував статистичні матеріали й висновки Чубинського, а й подав власне розуміння українсько-єврейських взаємин.

Згідно з Драгомановим, сутність єврейського питання в Україні полягала в його багатоаспектності: «... а) євреї представляють там елемент, не производящий ценностей; более или менее все они могут быть подведены под категорию купцов; б) этих купцов слишком много, а потому содержание их слишком дорого обходится рабочим классам; в) эти купцы выделяются из массы как более обособленная и... солидарная корпорация благодаря тому, что они вместе и сословие, и нация, и вероисповедное общество...; д) євреї... представляют особое общество, в котором... есть эксплуатируемые и эксплуатирующие...; е) євреї... представляют класс людей, использующих религию, которая [...] считается низшею, едва терпимою, чем и объясняются первоначальные ограничения их гражданских прав» [16, с. 274—275].

І. Лисяк-Рудницький наголошує, що Драгоманов спростовував два напрями в тогочасній політичній думці стосовно євреїв: якщо прибічники першого підтримували систему дискримінації євреїв у Росії, то прибічники другого — виступали за надання єврейській меншині рівних з усіма громадянських прав [17, с. 375]. «Апологети чинної системи, — продовжує політолог, — нерідко твердили, що антиєврейські закони та правила захищають селян від єврейської експлуатації. Драгоманов викриває хибність цього аргументу» [15, с. 117]. Учений-гуманіст тлумачив правову упослідженість євреїв як «пережиток середньовічних забобонів» і «старих понять про відношення церкви та держави» [16, с. 275]; гадав, що всі люди демократичних переконань мусять вирішити «раз і назавжди теоретично питання громадянської рівноправності євреїв з християнами». Водночас критикує Драгоманов і прибічників емансипації євреїв (за неспроможність прогресивних, європеїзованих євреїв відмежуватися від експлуататорської практики їхніх одновірців із містечок і сіл у торговельних справах із селянами). Науковця обурювала позиція тих євреїв, які незмінно вважали себе невинними жертвами й не хотіли поділяти відповідальності за своє скрутне становище та ворожість, із якою вони стикалися [17, с. 376].

І. Лисяк-Рудницький наголошує, що, згідно з Драгомановим, плідне «...обговорення єврейського питання вимагає розглядати всі його істотні аспекти, а не зосереджуватися лише на одному з них — такому як правові обмеження єврейської меншини» [17, с. 376]. Теоретичні роздуми Драгоманова, — підсумовує дослідник, — стали підґрунтям для його програми практичних реформ задля розв'язання єврейської проблеми в Україні. Вчений виокремлює три складові драгомановського проекту: а) піднесення освітнього та соціально-економічного рівня українського простолюдю, звільнення від визиску єврейських купців-посередників [17, с. 377]; б) емансипація «...еврейской массы от предрассудков и от эксплуатации их своими цадиками, богачами ...» [16, с. 278]; в) звільнення «...евреев от неравноправности их с христианами [...] ...уравнивания прав лиц всех вероисповеданий, т. е. ...самая легкая из всех мер по еврейскому вопросу» [16, с. 278—279].

В еміграції, у творах женецького періоду, Драгоманов не раз повертався до українсько-єврейської проблематики. Як зазначає дослідник, поза цензурою, висловлювана вільно, думка вченого розвинулась і стала зрілішою.

Особливе значення мала стаття Драгоманова «Єврейське питання на Україні», що з'явилася 1882 року як відповідь на хвилю єврейських погромів у Підросійській Україні в 1881—1882 роках. І. Лисяк-Рудницький наголошує на тезі вченого: «смуга осілості» була головною причиною надмірної концентрації євреїв в Україні а, відтак, відповідальність за українсько-єврейське напруження має нести Росія; збереження «смуги осілості» суперечить не лише гуманним принципам, але й українським національним інтересам, які вимагали розсіяння українського єврейства по інших областях імперії Романових [17, с. 371]. Драгоманов уважав, що єврейська «...скученность произведена совершенно искусственно русским законодательством, руководившимся в данном случае не только узкими великороссийскими соображениями, но и явным умыслом подавления развития национально украинского среднего сословия, которое еще в XVIII в. было на лицо в городах, пользовавшихся магдебургским правом ...» [18, с. 527].

1881 року Україною прокотилася хвиля антиєврейських бунтів. «Багато російських та українських народників піддалися спокусі схвалити ці погроми, оскільки їхня ідеологія передбачала позитивну настанову до всіх виявів соціального протесту ..., дурили себе надією, що етнічні безпорядки можуть перерости у загальне повстання проти усталеного ладу» [19, с. 394]. Натомість реакція Драгоманова суттєво різнилася. Прокламацію Виконавчого комітету терористичної партії «Народна воля» до українського народу він назвав необдуманною, бо та схвалювала нищення «єврейських куркулів». Український політик застерігав: «совсем непростительную сторону этой прокламации составляет полное забвение того, что среди разбиваемых евреев есть не только бедняки [...], но и люди такого же производительного черного труда, как и христиане крестьяне и ремесленники» [18, с. 531].

І. Лисяк-Рудницький називає напрочуд глибокими соціологічні та психологічні зауваги вченого стосовно українсько-єврейських взаємин. Засадниче положення Драгоманова — «євреї на Україні являють собою (одночасно) і націю, і релігію, і стан», «...евреи на Украине составляют особую нацию, объединенную между собою физическими и психическими расовыми признаками и отдельным языком (в основе немецким); национальная особенность евреев усиливается еще их религиею [...]. Одну из важнейших особенностей положения еврейской нации на Украине составляет ... еще и ее сословность» [18, с. 534]. Соціологічний портрет єврейської меншини в Україні в замальовках Драгоманова — такий: «...приблизно третину ... становили люди, що працюють і виробляють [...]. Друга третина була виразно паразитичною й експлуататорською: корчмарі, кредитори, лихварі, торговці, посередники, орендарі, які представляли інтереси

держави або великих земельних помість і т. д. Третя група нещасливо коливалася між цими двома крайніми точками» [15, с. 118]. Як висновок: «...еврейская нация на Украине представляет в большинстве своем не только сословие, но даже в значительной степени паразитное сословие» [18, с. 534]; «есть местности, особенно в селах, где еврей и капиталист-эксплуататор — сделались синонимами для украинского населения ...» [18, с. 536—537].

«Драгоманов добре усвідомлював, — стверджує дослідник, — що більшість євреїв на Україні були бідні, багато з них жили в злиднях. Але ... навіть єврейські злидарі не мали почуття солідарності зі своїми сусідами — християнами, що належали до робітничого класу, а радше солідаризувалися із заможними одновірцями, яким вони служили як агенти та посередники» [17, с. 378]. Вчений із гіркотою визнавав, що «...все евреи на Украине считают себя сословием, высшим над мужиками-украинцами. — «Мужик (хлоп или хохол) дурак, хлоп — гадюка, свинья, — нам случалось слышать от самых бедных евреев, равно как выражения, свидетельствующие, что евреи считают себя в числе панских классов, вместе с дворянами ...» [18, с. 539].

І. Лисяк-Рудницький розкриває драгомановську візію чинників певного українсько-єврейського протистояння. З одного боку, це — «пам'ять про різанину, якою супроводжувалися козацько-селянські повстання XVII—XVIII століть, у поєднанні з дискримінацією, якої вони зазнавали самі, зробили євреїв надмірно чутливими, схильними до клановості, а часто — безтактними й зарозумілими. З другого боку, українці пам'ятали, що за часів панування польської аристократії євреї були інструментом соціального гноблення [...]. А тепер вони служать іншій системі гноблення» [17, с. 379]. Тобто трагічний характер українсько-єврейських стосунків — двох народів, які століттями жили поруч на одній землі, — зумовлювався тим, що «...обидва — жертви несприятливих історичних обставин, яких вони не могли змінити, були розділені стіною непорозуміння, взаємних страхів, кривд і звинувачень, пам'яттю минулих образ і сучасними конфліктами інтересів» [19, с. 389].

Проаналізувавши низку праць Драгоманова, в яких містяться пропозиції вченого стосовно розв'язання українсько-єврейської проблеми, І. Лисяк-Рудницький підсумовує: по-перше, ліквідація «смуги осілості» та ймовірна еміграція може лише ослабити напруженість, але більшість єврейства України залишиться на місці; по-друге, асиміляція не є засобом вирішення питання; по-третє, багато учасників російського та польського соціалістичного руху були євреями за походженням, які, проте, втратили зв'язок зі своїм народом. З огляду на останнє «...для соціалістів української області справою особливої важливості є організація пропаганди, яка мала б за мету, з одного боку, відділити робітничі єврейські маси від єврейських капіталістів, а з другого — об'єднати єврейських робітників із робітниками інших племен» [17, с. 379]. Відтак — нагальна потреба в єврейських соціалістичних організаціях і виданні соціалістичної преси ідишем.

І. Лисяк-Рудницький зауважує на далекосяжній перспективі ідей Драгоманова щодо майбутнього українсько-єврейських взаємин. Якщо західноєвропейські ліберали XIX ст. вважали, що єврейська проблема буде розв'язана шляхом асиміляції єврейських меншостей відповідними націями, то Драгоманов заперечував, указуючи на нездійсненність асиміляційної програми за східноєвропейських умов. Автор указує на знакову тезу мислителя: «У західній половині Росії ... понад 3.000.000 євреїв. Це ціла нація, про яку тим більше треба ж комусь думати, що вона перебуває в найбільш ненормальних відносинах до інших націй, які живуть там» [19, 396]. «Вирішальною точкою у цитованому вище твердженні, — продовжує культуролог, є [...] те, що євреїв слід розглядати як окрему націю [...], вони

становлять етнічно-національну меншість» [19, с. 396]. Тож, і «драгоманівська відповідь на єврейське питання»: не домагаючись асиміляції євреїв, урегулювати українсько-єврейські взаємини на основі культурного плюралізму та визнання прав євреїв як окремої національної групи, навзаєм очікуючи, що євреї не перешкоджатимуть прагненню українського народу до національного й соціального вивольнення [15, с. 121].

У конституційному проекті Драгоманова чітко зазначено: «...євреї здатні цілком свідомо бажати здійснення всієї повноти прав людини і громадянина, згідно з цією програмою, й обмеження свавілля влади, а також самоврядування громадського ...» [20, с. 144]. Політик-практик, — стверджує І. Лисяк-Рудницький, — «...був піонером концепції, яка в наш час стала відомою як мультикультуралізм» [19, с. 396].

Отже, радикальне розв'язання єврейської проблеми в Україні бачилося в руслі загальної політичної філософії Драгоманова, де федералістична ідея була наріжним каменем його програми майбутнього розвитку України та Східної Європи. Вчений «...вірив, що волю української нації забезпечить або федералізація існуючих імперій, Росії та Австро-Угорщини, або, що менш вірогідно, утворення самостійної української республіки, організованої як федерація автономних громад та областей» [17, с. 379]. Звісно, національні меншини в Україні мали б уповні користуватися не лише рівними громадянськими правами, а й культурною автономією.

Прикметно, що І. Лисяк-Рудницький окреслює не лише драгомановську перспективу українсько-єврейського порозуміння, а й висловлює кілька критичних зауваг до трактування ученим єврейського питання. По-перше, найбільшою хибой Драгоманова було «...повне нехтування іудаїзму, який здавався йому плетивом забобонів» [15, с. 120]; він зовсім не бачив в іудаїзмі живої духовної сили, незважаючи на той факт, що виживання й саме існування єврейської національної спільноти невіддільне від її релігійної традиції» [17, с. 381]. По-друге, «іншою вадой Драгоманова була його схильність говорити огульно про «єврейський паразитизм» [17, с. 381]. Означену ваду сприйняття, — на думку дослідника, — «...можна пояснити тією обставиною, що інтелектуально він був типовим сином доби позитивізму», «...був заражений популістським упередженням, що лише фізична праця є економічно продуктивною і морально бездоганною ...» [17, с. 381—382]. По-третє, хоча Драгоманов «...і вважав євреїв нацією, він ніколи не думав, що єврейський народ може колись запрагнути самостійної національної держави» [15, с. 120]. Та чи варто цьому дивуватися? «...Драгоманов не міряв євреїв іншою міркою, ніж власний народ. Палкий патріот, він... не домагався самостійної української держави» [15, с. 120].

«Але вади Драгоманова, — продовжує І. Лисяк-Рудницький, — щедро компенсувалися його гуманістичністю, демократичною вдачею та інтелектуальною мужністю [...]. Це не... випадковість, що програму єврейської національно-культурної автономії сформулював український політичний мислитель» [17, с. 382—383].

Та чи реалістичною була драгомановська візія українсько-єврейського порозуміння? І. Лисяк-Рудницький подає критичний огляд її, принагідно зауважуючи: «жодна програма не є досконалою; відповідаючи на певні потреби, вона неминуче є неспроможною в інших аспектах» [15, с. 121].

Дослідник зазначає, що українці мали дві одвічні скарги на євреїв: одну — соціально-економічного, другу — політичного характеру. Перша — обурення «діловою мораллю» єврейської спільноти в Україні, що пробачала надмірне лихварство і шахрайство. Друга — готовність євреїв, «...які жили на українській

землі та їли український хліб, ... до спілки з чужоземними панами й гнобителями України» [15, с. 122].

Євреї, натомість, висловлювали свої скарги на українців і побоювання стосовно українського руху. Передусім для численного традиціоналістичного єврейства «українська відповідь на єврейське питання» була малопривабливою. «Піднесення України до рівня нації, — роз'яснює І. Лисяк-Рудницький, — безперечно означало рух ... до соціальної зміни ... Вишколене і політично зорганізоване селянство, новонароджена сільська інтелігенція та середній клас обмежували поле діяльності старомодних єврейських корчмарів і лихварів» [15, с. 124].

У політичному вимірі традиціоналістичне єврейство завжди корилося реальній владі: «Якщо б український уряд утримався, маса правовірних євреїв звичайно не противилась би йому. Але чекати від них напруження сил заради української справи було б занадто ...» [15, с. 124].

Українська перспектива єврейської національно-культурної автономії «...могла бути, — вважає історик, — лише частково успішною, тому що серед ... дедалі більшої частини єврейського народу у новітні часи існувало глибоке прагнення до асиміляції й інтеграції у неєврейський світ» [15, с. 124].

Висновки. Українська програма для єврейства, за І. Лисяком-Рудницьким, була «...не дуже привабливою для традиціоналістично-ортодоксальних євреїв, з одного боку, і для засимільованих євреїв — з другого» [15, с. 126]. Проте її якнайприхильніше сприйняли в тих єврейських групах, які поєднували почуття відданості своїй національності з поступовим суспільним світоглядом. «Сіоністи всіх гатунків, члени «Бунду», т. зв. територіалісти тощо, — пише І. Лисяк-Рудницький, — легко знаходили спільну мову з українськими патріотами-демократами» [15, с. 126].

Узагалі, «...сама логіка життя спонукала українських демократичних мислителів і державних діячів, що намагалися розв'язати «єврейське питання», іти слідами Драгоманова» [17, с. 384]. Дослідник згадує Івана Франка, який був учнем Драгоманова, та згодом відійшов від суто вчительської політичної доктрини («політичну філософію зрілого Франка можна означити як демократичний націоналізм» [19, с. 397]). Якщо ранні публіцистичні виступи Франка стосовно проблеми українсько-єврейських взаємин позначені впливом Драгоманова, то пізніші твердження — вельми оригінальні.

Ще в статті «Семітизм і антисемітизм в Галичині» (1887 рік) — драгомановська фаза Франка — автор цікаво висловлювався щодо єврейської асиміляції й еміграції. Франко наголошував, «...що асиміляція у правильному її розумінні не означає ані релігійного відступництва, ані поглинення всієї єврейської маси корінними націями ...» [19, с. 398], зводив її до громадянського урівноправнення. Еміграція могла би «...бути корисна як клапан безпеки і тому прийнятою з радістю, за умови, що буде частковою, поступовою і добре спланованою; вона може також стати основою для майбутньої національної самостійності єврейського народу» [19, с. 398].

Через дев'ять років І. Франко виступив із рецензією на трактат основоположника і пророка сіонізму Теодора Герцля «Єврейська держава». Франко перерахував засадничі положення автора з прихильністю; єдине застереження — ймовірна недооцінка труднощів постановки єврейської держави.

«Позитивну оцінку Франком ідеї єврейської державності треба розглядати в контексті еволюції його... національно-політичної програми [...]. Ми не знаємо, — розмірковує І. Лисяк-Рудницький, — чи читання Герцлевої «Єврейської держави» підштовхнуло його в цьому напрямку. Але знаменним є те, що на захист ідеї української державності Франко висував аргументи, дуже близькі до наведених у

його рецензії на книжку Герця» [19, с. 399]. І хоча з погляду тогочасної практичної політики державна незалежність була «поза межами можливого», Франко вірив, що її майбутня реалізація залежатиме від самовідданої волі кожного з народів.

Отже, в державницькій стратегії Франко пішов далі свого наставника. Та це не применшує вартісності, піонерського характеру драгомановської концепції. І. Лисяк-Рудницький в оцінці внеску філософа-політика посилається на ізраїльського історика Моше Мішкінського: М. Драгоманов «...безсумнівно був першим радикальним політичним мислителем, який спробував сформулювати розумний погляд на єврейське питання в імперії і зокрема — в Україні» [19, с. 397].

Оригінальність підходу Драгоманова, — підсумовує вчений, — полягала ось у чому: по-перше, «...євреї на Україні мають одержати не лише рівні громадянські права ..., але й автономну корпоративну національну організацію для освітніх і культурних справ» [19, с. 141]; по-друге, функціонування цієї організації має забезпечуватися державою конституційно та фінансово; по-третє, якщо європейські ліберали XIX ст. вважали, що надання громадянської рівності приведе до асиміляції єврейських меншин відповідними корінними націями, то Драгоманов відкидав ідею будь-якої примусової «українізації» євреїв або інших етнічних меншостей» [19, с. 141].

Драгомановська перспектива українсько-єврейського порозуміння не залишилася прожектором. Передбачення дослідника цілком справдилися в новітній Українській державі, що не лише декларує національну та релігійну толерантність, а й практично сприяє цьому. Думається, що маємо завдячувати цим і Великому Українцеві — М. Драгоманову, який своєю науково-публіцистичною та політико-практичною діяльністю закладав першоцеглинки в будівлю українсько-єврейського порозуміння.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Лисяк-Рудницький І.* Зауваження до статті професора Цві Гігельмана «Соціально-політична роль євреїв в Україні» / І. Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький: Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 135—143.

2. *Пріцак О.* Іван Лисяк-Рудницький як учений і «комунікатор» / О. Пріцак // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький: Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. XIII—XX.

3. *Кульчицький С. В.* Лисяк-Рудницький Іван Павлович / С. В. Кульчицький // Енциклопедія історії України у 10 томах / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2009. — Т. 6. — С. 164—167.

4. *Гермайзе О. М. П.* Драгоманов в українській історіографії / О. Гермайзе // Філософська і соціологічна думка. — 1991. — № 9. — С. 102—130.

5. *Єкельчик С.* История Украины. Становление современной нации / С. Екельчик: [пер. с англ.]. — К.: К.И.С., 2010. — 400 с.

6. *Єкельчик С.* Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття / С. Єкельчик: [пер. з англ.]. — К.: К.И.С., 2010. — 267 с.

7. *Сич О. М.* Драгоманов в оцінці української зарубіжної історіографії другої половини XX ст. / О. М. Сич // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. — К., 2008. — Вип. 5. — С. 3—6.

8. *Єкельчик С. О.* Іван Лисяк-Рудницький як дослідник спадщини Драгоманова / С. О. Єкельчик // Михайло Драгоманов і українське національне відродження: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. молод. учених, присвяч. 150-річчю з дня народження М. П. Драгоманова (Київ, 22—23 травня 1991) / Київський державний ун-т ім. Т. Г. Шевченка: за ред. Р. П. Іванової, Л. С. Дем'янківської; відп. за випуск С. П. Стельмах. — К., 1991. — С. 39—41.

9. Костенко Г. В. Дослідження життєдіяльності та науково-публіцистичної спадщини М. Драгоманова в працях І. Лисяка-Рудницького / Г. В. Костенко // Грані. — 1999. — №3 (5). — С. 99—104.
10. Костенко Г. В. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова в дослідженнях істориків української діаспори / Г. В. Костенко // Грані. — 2000. — № 6. — С. 14—17.
11. Кулеша Н. Лисяк-Рудницький Іван Павлович / Н. Кулеша // Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника / НАНУ, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника: за ред. М. М. Романюка. — Львів, 2006. — Вип. 13. — С. 255—257.
12. Кульчицький С. В. Гострим зором талановитого дослідника. Минуле України з огляду на європейську історію / С. В. Кульчицький // Політика і час. — 1996. — № 31. — С. 57—67.
13. Куценко Ю. Історіографічний образ Михайла Драгоманова в творчості І. Лисяка-Рудницького / Ю. Куценко // Південний архів: зб. наук. праць. Історичні науки. — Херсон, 2002. — Вип. 8. — С. 54—59.
14. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України / І. Лисяк-Рудницький. — Львів, 1991. — 101 с.
15. Лисяк-Рудницький І. Українські відповіді на єврейське питання / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький: Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 115—134.
16. Драгоманов М. П. Евреи и поляки в Юго-Западном крае / М. Драгоманов // Драгоманов М. П. Из науковой спадщини [текст] / Михайло Драгоманов. — К.: Знання України, 2010. — Кн. 1: Політологія. Культурологія. — С. 267—324.
17. Лисяк-Рудницький І. Михайло Драгоманов і проблема українсько-єврейських взаємин / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький: Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 375—388.
18. Драгоманов М. Єврейській впробі на Україні / Михайло Драгоманов // Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова / Под ред. Б. А. Кистяковского: В 2 т. — Париж, 1906. — Т. 2. — С. 525—541.
19. Лисяк-Рудницький І. Проблема українсько-єврейських взаємин в українській політичній думці XIX ст. / Іван Лисяк-Рудницький // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: в 2 т. / Іван Лисяк-Рудницький: Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій Альбертського університету; пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 389—403.
20. Драгоманов М. «Вільна Спілка» — «Вольный союз». Спроба української політико-соціальної програми / Михайло Драгоманов // Андрусак Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Тарас Андрусак. — Львів: Світ. — 1998. — С. 121—188.

REFERENCES

1. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Remark to the article of professor Tsvi Gitelman «Social and political role of Jewries in Ukraine». In *I. Lysiak-Rudnytskyi, Historical essay: in 2 v.* (Vol. 1, pp. 135—143). Kyiv: Osнова (in Ukr.).
2. Pritsak, O. (1994). Ivan Lysiak-Rudnytskyi as a scientist and «kommunicator». In *I. Lysiak-Rudnytskyi, Historical essay: in 2 v.* (Vol. 1, pp. XIII—XX.). Kyiv: Osнова (in Ukr.).
3. Kulchitskiy, S.V. (2009). Lysiak-Rudnytskyi Ivan Pavlovich. In *Encyclopaedia of history of Ukraine* (Vol. T. 6, pp. 164—167). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).
4. Germayze, O. M. (1991). P. Dragomanov in Ukrainian historiography. *Filosofska i sotsiologichna dumka (Philosophical and Sociological Thought)*, 9, 102—130 (in Ukr.).
5. Ekelchik, S. (2010). *History of Ukraine. Becoming a modern nation* Kiev: K.I.S. (in Rus.).
6. Ekelchik, S. (2010). *Ukrainofily: the world of the Ukrainian patriots of the second half of XIX century.* — Kyiv: K.I.S. (in Ukr.).
7. Sych, O. M. (2008). M. Dragomanov in the estimation of Ukrainian foreign historiography of the second half of XIX century. *Naukovyi Chasopys of National Pedagogical University named after M Dragomanov (A scientific magazine of NPU named after M. P. Dragomanov)*, 5, 3—6 (in Ukr.).

8. Ekelchik, S.O. (1991). Ivan Lysiak-Rudnytskyi as a researcher of Dragomanov's inheritance. In R. P. Ivanova & E. N. Demiankivska (Eds.), *Mykhajlo Dragomanov and the Ukrainian national revival* (pp. 39—41). Kyiv, Taras Shevchenko State University of Kyiv (in Ukr.).
9. Kostenko, G.V. (1999). Research of M. Dragomanov's vital functions and scientific and publicist inheritance in labours of I. Lysiak-Rudnytskyi. *Grani (Verges)*, 3(5), 99—104 (in Ukr.).
10. Kostenko, G. V. (2000). The Social and political viewpoin of M.Dragomanov in research works of historians of Ukrainian diaspora. *Grani (Verges)*, 6, 14—17 (in Ukr.).
11. Kulesha, N. (2006). Lysiak-Rudnytskyi Ivan Pavlovich. In M. M. Romaniuk (Ed.), *Ukrainian journalism in the names: materials to encyclopaedic dictionary* (Vol. 13, pp. 255—257). Lviv: Scientific library named after V. Stefanik (in Ukr.).
12. Kulchitskyi, S. V. (1996). By sharp sight of talented researcher. The past of Ukraine regarding European history. *Polityka i chas (Policy and time)*, 31, 57—67 (in Ukr.).
13. *Kutsenko, Yu.* (2002). Historiographical appearance of Mykhajlo Dragomanov in creation of I. Lysiak-Rudnytskyi. *Pivdennyi Arkhiv (The South Archive: collection of research works)*, 8, 54—59 (in Ukr.).
14. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1991). *Essays on history of new Ukraine*. Lviv (in Ukr.).
15. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). The Ukrainian answers for the Jewish questions. In *I. Lysiak-Rudnytskyi, Historical essay: in 2 v.* (Vol. 1, pp. 115—134). Kyiv: Osnova (in Ukr.).
16. Dragomanov, M. (2010). Jews and Poles in the South-West region. In Dragomanov M. P., *From research inheritance [text]* (Book 1: Political science. Culture Studies, pp. 267—324). Kyiv: Znannia (in Ukr.).
17. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). Mikhajlo Dragomanov and the problem of Ukrainian-Jewish relationship. In *I. Lysiak-Rudnytskyi, Historical essay: in 2 v.* (Vol. 1, pp. 375—388.). Kyiv: Osnova (in Ukr.).
18. Dragomanov, M. (1906). Jewish question in Ukraine. In B. A. Kistiakovskiy (Ed.), *Collection of political research works of M. P. Dragomanov: in 2 v.* (Vol. 2, pp. 525—541). Paris (in Rus.).
19. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). The problem of Ukrainian-Jewish mutual relations in the Ukrainian political thought of the XIX. In *I. Lysiak-Rudnytskyi, Historical essay: in 2 v.* (Vol. 1, pp. 389—403). Kyiv: Osnova (in Ukr.).
20. Dragomanov, M. (1998). «Free Union» — «Free Association». An attempt of Ukrainian political and social program. In T. Andrusiak, *Way to freedom (Mykhajlo Dragomanov about human rights)* (pp. 121—188). Lviv: Svit (in Ukr.).

УДК 94(477):930.1

Довганик Н. М.*,

кандидат історичних наук, доцент,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
Київ, Україна. lamur4ik@bigmir.net

ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ

Анотація. У статті аналізуються проблеми історичної пам'яті про II світову війну в контексті формування української політичної нації. Утворення політичної нації не тільки незавершене, а й просувається у небезпечному напрямі підміни поняття «громадянського націоналізму» вузьким етнонаціоналізмом або ж абсолютизацією тих чи інших регіональних соціокультурних відмінностей. У зв'язку з цим поставлено завдання вказати головні політичні чинники консолідації українського суспільства, розкрити здобутки і прорахунки у справі побудови національної концепції історії II світової війни, проаналізувати вплив найбільш гострих і суперечливих проблем зазначеної теми на історичну та національну пам'ять, українське націотворення.

Ключові слова: історична пам'ять, II світова війна, українська політична нація.

* Dovganyk N.M., Ph. D., Associate Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Kyiv, Ukraine. lamur4ik@bigmir.net

HISTORICAL MEMORY ABOUT THE SECOND WORLD WAR IN DIMENSION OF FORMING UKRAINIAN POLITICAL NATION